

Features of the educational process organization at Kyiv Theological Seminary (second half of the 19th – early 20th century)

Sviltana O. Vizer

Drahomanov Ukrainian State University
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ukraine)
email: s.o.vizer@npu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0543-9212>
ResearcherID: JDD-2761-2023

Yurii V. Bidun

Drahomanov Ukrainian State University
Postgraduate student (Ukraine)
email: bidun.yurii.11@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9155-8004>
ResearcherID: LTZ-0441-2024

Abstract.

The aim of this article is to explore the features of the educational process in the Kyiv Theological Seminary during the second half of the 19th century and the early 20th century. The authors examine the fundamental principles of the functioning of a secondary educational institution of the Russian Orthodox Church. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, and systematics. First of all, general scientific methods of historical knowledge—analysis, synthesis, and systematic analysis—are employed. Scientific novelty. The educational process at the Kyiv Theological Seminary during the late 19th and early 20th centuries is analyzed as an integral part of the spiritual education system of the Russian Empire on the Ukrainian lands. The study demonstrates the Russification-oriented nature of this process. Conclusions. The theological seminaries were a significant component of spiritual education in the Russian Empire, designed to train clergy as leaders of the imperial ideology within society. The Kyiv Theological Seminary was an integral part of this system, without any particular distinguishing features compared to other seminaries across the Empire. In the second half of the 19th century, a deliberate process of unification and centralization in the educational sphere was underway, with the 1867 and 1884 Seminary Statutes playing a crucial role. The educational process, as well as the overall activities of the Kyiv Theological Seminary, were strictly controlled by the Educational Committee of the Holy Synod. The curriculum was highly regulated and structured. Seminary students were under constant supervision by their instructors, ensuring their loyalty, if not devotion, to the Russian imperial regime. Graduation from the Kyiv Theological Seminary provided access to admission to the Kyiv Theological Academy, but only 1% of seminarians chose to continue their studies there.

Keywords: religious education, Kyiv Theological Seminary, educational process, Orthodox Church, Orthodox clergy.

Особливості організації навчального процесу в Київській духовній семінарії (друга половина 19 – початок 20 ст.)

Світлана Візер

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
email: s.o.vizer@npu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0543-9212>
ResearcherID: JDD-2761-2023

Юрій Бідун

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
аспірант (Україна)
email: bidun.yurii.11@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9155-8004>
ResearcherID: LTZ-0441-2024

Анотація.

Метою статті є визначення особливостей організації навчального процесу в Київській духовній семінарії протягом другої половини XIX – початку XX ст. Автори досліджують характерні засади функціонування середнього навчального закладу Російської православної церкви. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності. Перш за все, використано загальнонаукові методи історичного пізнання – аналіз, синтез, системний аналіз. **Наукова новизна.** Навчальний процес у Київській духовній семінарії протягом другої половини XIX – початку XX ст. проаналізовано як уніфіковану частину духовної освіти Російської імперії на українських землях. Доведено його русифікаторську спрямованість. **Висновки.** Духовні семінарії були важливою складовою духовної освіти в Російській імперії, яка була покликана виховувати священнослужителів як провідників великоімперської ідеології в суспільстві. Київська духовна семінарія була невід'ємною ланкою цієї системи, не виокремлюючись якимись особливостями серед інших семінарій імперії. У другій половині XIX ст. відбувався цілеспрямований процес уніфікації та централізації навчальної сфери, в чому важливу роль відіграло утвердження семінарських статутів 1867 р. та 1884 р. Навчальний процес та в цілому діяльність Київської духовної семінарії перебували під жорстким контролем Навчального Комітету при Св. Синоді. Навчання в семінарії було детально регламентовано та структуровано. Семінаристи перебували під постійним наглядом своїх викладачів, що забезпечувало їхню якщо не відданість, то принаймні лояльність російському імперському режимові. Закінчення Київської духовної семінарії відкривало доступ до вступу в Київську духовну академію, проте лише один відсоток випускників семінарії продовжували навчання в академії.

Ключові слова: духовна освіта, Київська духовна семінарія, навчальний процес, православна церква, православне духовенство.

Постановка проблеми. Так зване «довге XIX століття» – це час, коли близько 85 % етнічних українських земель опинилися в складі самодержавної та нетерпимої до інших народів Російської імперії. Протягом першої половини століття остаточно утвердився курс імперії на уніфікацію суспільно-політичного, релігійного та культурно-освітнього життя, особливо на підконтрольних їй етнографічно чужих територіях. Надалі це найяскравіше проявлялося в русифікаторській політиці російської держави.

Одним з найдієвіших інструментів у втіленні цього курсу була російська православна церква. Її характерними рисами були чітко виражений традиціоналізм та тверда консервативність, проте вона також була невід'ємною складовою державної влади, хоч формально і зберігала відособлений окремий вигляд. Вже в першій третині XVIII ст. вище керівництво церкви було підпорядковане царському уряду. А станом на першу половину XIX ст. Святійший правлячий синод (далі – Св. Синод) як вищий орган духовної влади остаточно перетворився на інституцію, що за своєю сутністю нагадувала частину урядового апарату Російської імперії, а духовна служба набула різновиду державної. В результаті релігійної структури православ'я надзвичайно активно транслиювали російські русифікаторські наративи, маніпулюючи свідомістю своїх прихожан. Такий ідеологічний вплив був настільки потужним, що відчувався в усіх сферах релігійного життя, зокрема, що важливо для нас, в деталях навчального процесу духовних шкіл.

Навчальний процес займає центральне місце в освітній діяльності кожного навчального закладу. І в цьому відношенні Київська духовна семінарія, будучи релігійно-освітнім центром Київської єпархії, не була винятком. На прикладі цього середнього навчального закладу ми можемо прослідкувати, якими були особливості русифікаторської політики Російської імперії в релігійно-освітній сфері.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Основу джерельної бази нашого дослідження склали архівні документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, зокрема фонд № 712 «Київська духовна семінарія». Вагоме значення також мають збірки опублікованих документів, насамперед нами було використано «Устави православних духовних семінарій и училищ, высочайше утвержденные 22 августа 1884 года, с относящимися к ним постановлениями Святейшего Синода (1888)» [Устави, 1888]. Діяльність Київської духовної семінарії в першій половині XIX ст. до проведення реформи 1867 р. проаналізував С. Ільчишин. Ним було розглянуто найважливіші елементи у навчальній, виховній, господарській сферах функціонування семінарії [Ільчишин, 2018]. Загальний аналіз духовної освіти в XIX – на початку XX ст. подала Г. Степаненко, акцентувавши увагу на впливі на середню духовну освіту реформ Російської імперії [Степаненко, 2002]. Важливими напрацюваннями для дослідження вищої духовної освіти стали праці Н. Шип [Шип, 2010]. Окремі питання функціонування духовних семінарій на українських землях розглядалися такими дослідниками, як В. Бурега [Бурега, 2005],

.....
І. Власовський [Власовський, 1977], В. Перерва [Перерва, 2014], В. Рожко [Рожко, 2004], А. Сергієнко [Сергієнко, 2011], Н. Ципляк [Ципляк, 2012].

Мета статті. Мета наукової розвідки полягає у визначенні особливостей здійснення навчального процесу в Київській духовній семінарії протягом другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. В другій половині XIX ст. кожна єпархія для відповідної підготовки кадрів мала по кілька нижчих духовних училищ та духовну семінарію. Метою семінарського навчання було формування освічених священнослужителів Російської православної церкви, які мали виступати серед своїх парафіян як носії високої великоросійської культури та провідники імперської ідеї. Відповідно навчання та виховання відбувалось в рамках великоімперської ідеології, в основі якої лежала ідейна тріада «православ'я, самодержавство і народність». Тому в Київській духовній семінарії (далі – КДС), як і в інших середніх духовних навчальних закладах, викладались як богословські, так і загальноосвітні предмети.

Так, § 120 семінарського статуту 1884 р. (який майже дослівно копіював § 127 статуту 1867 р.) дає чіткий перелік обов'язкових навчальних дисциплін. Він включав в себе: роз'яснення Св. Письма Старого і Нового Завіту і біблійну історію; історію Церкви загалом і російської окремо; історію і викриття російського розколу; богослов'я основне, догматичне, порівняльне і моральне; практичне пастирське керівництво; гомілетуку; літургіку; російську словесність з історією російської літератури; громадянську історію, всесвітню і російську; алгебру, геометрію і підстави пасхалії; фізику; логіку, психологію, початкові основи і коротку історію філософії і дидактики; стародавні мови латинську і грецьку; церковний спів. Тобто, як бачимо, передбачалось 14 обов'язкових для вивчення предметів. За статутом 1867 р. обов'язковим було вивчення німецької або французької мов. Проте вже статут 1884 р. відносив ці предмети, як і єврейську мову та іконописання, до необов'язкових: їх викладання повинно було вестися в позаурочний час.

Перелік цих предметів значно відрізнявся від того, який був у КДС півстоліття до прийняття нового семінарського статуту 14 травня 1867 р. Тому у 1868 р. ректор архімандрит Феоктист пропонував правлінню семінарії припинити викладання предметів, що були не передбачені новим статутом. Зокрема, мова йшла про відмову від вивчення викривального богослов'я, патрології, герменевтики, біблійної історії, сповідання православної віри, вчення про богослужбові книги. Правління семінарії, розглянувши пропозиції ректора, 16 січня 1868 р. ухвалило рішення відмінити викладання викривального богослов'я, залишивши з цього предмета відділи про католицтво та юдаїзм, «как полезные по местным потребностям края». Замість патрології пропонувалось посилити вивчення психології, а відмова від герменевтики, сповідання православної віри і вчення про богослужбові книги передбачала посилення викладання роз'яснення Св. Писання. Натомість, викладання біблійної історії було залишено, оскільки це дозволялося програмою Навчального Комітету при Св. Синоді [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.16].

Але синодальне керівництво, розглянувши звітну документацію, направило до КДС замітки, які вказували не лише про визначення навчальних предметів, а навіть про те, як потрібно було розподілити предмети між викладачами [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3 1868. Спр.1. Арк.30 33; ЦДІАК. Ф.712. Оп.3 1868. Спр.14. Арк.31 33]. Отже, як бачимо, навчальний процес в семінарії підлягав жорсткому контролю та детальній регламентації Навчальним Комітетом при Св. Синоді, що включало будь яку можливість регулювання процесу навчання і виховання семінаристів їх викладачами чи керівництвом навчального закладу. Головною метою такої освітньої політики було запровадження жорсткої уніфікації навчально-виховного процесу в духовних семінаріях згідно вимог статуту 1867 р. Це також стосувалось освітніх програм, які склалися в Навчальному комітеті при Св. Синоді і розсилалися в духовні семінарії щороку, а інколи, залежно від конкретної ситуації, навіть щомісяця. Так, у 1869 р. в КДС, за посередництвом єпархіального архієрея, надійшли програми з поясненнями до них з літургії, латинської мови, грецької мови, морального богослов'я, огляду філософських вчень, теорії словесності, історії російської літератури, догматичного богослов'я [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1869. Спр.54. Арк.53-55,62,84,134]. У 1871 р. семінарія отримала 43 екземпляри експериментальної психології, 44 екземпляри космографії і 44 – фізики [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1871. Спр.1. Арк.1-2.]. Так само Св. Синод подавав детальні рекомендації про методу викладання того чи іншого предмету, наприклад латинської мови [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.14. Арк.9].

У § 125 статуту духовних семінарій вказувалося, що «метод викладання повинен сприяти правильному розвитку природних обдарувань і викликати самостійну діяльність розумових сил учня» [Устави, 1888 : 64]. Проте, якість навчання не завжди відповідала необхідному рівню, зокрема, значною проблемою було те, що викладачі досить часто змушували семінаристів механічно заучувати на пам'ять текст без розуміння його змісту. Навчальний Комітет при

Св. Синоді намагався боротись із цим, наприклад, у 1868 р. семінаріям було розіслано розпорядження про неприпустимість такого способу навчання, про що згодом було додано у вигляді примітки до § 125 статуту 1884 р. Як свідчать документи, це питання стало предметом обговорення і на педагогічних зборах КДС. Показово, що було ухвалено рішення зобов'язати викладачів подати розписки щодо його виконання [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.22-24].

Навчання в КДС велося за класно-урочною системою. Звичними богослужбовими книгами, що використовувалися при навчанні в семінарії, були: Біблія, Ірмологій, Мінея, Октоїх, Псалтир, Тріодіон, Типікон, Часослов, Катехізіс, Канонник, Служебник, Літургіка, Гомілетика.

До введення нового семінарського статуту 1867 р. діти вчилися в трьох відділеннях: нижньому, середньому і вищому, кожне з яких складалося з двох частин. Згідно статуту 1867 р. вони були замінені на шість класів, кожного з яких могло було по два – корінний і паралельний. Згідно § 122 статуту 1884 р. в кожному з трьох молодших класів не повинно було бути більше 50 учнів, а в інших – не більше 55 осіб. Якщо ж учнів було більше, то необхідно було відкривати паралельне відділення. В досліджуваний період класи семінарії були переповнені учнями. Тому в КДС протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. постійно кожен з шести класів складався з двох частин – основного і паралельного, про що свідчить, наприклад, розклад уроків на 1900/1901 навчальний рік [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1901. Спр.57. Арк.4]. Отже, фактично в семінарії діяло дванадцять, а не шість класів.

Відповідно до семінарського статуту і ухвал педагогічних зборів семінарського правління від 20 березня 1868 р. кожен урок повинен був тривати 1 год. 15 хв., при чому перерви між заняттями мусили бути по 15 хв. [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.108-109]. Але статут 1884 р. вніс в ці норми навчального процесу серйозні корективи. Відповідно до його § 123 уроки продовжувалися одну годину з перервами по 25 хв. [Устави, 1888 : 63].

Тижневі розклади уроків КДС дають змогу сформулювати чітке уявлення про початковий процес. Вихованці вчилися 6 днів на тиждень (крім неділі). § 131 статуту 1867 р. вказував, що в духовних семінаріях щодня повинно було бути по 4 уроки, за винятком двох днів, коли передбачалося лише по 3 уроки. Навіть станом на 1916 р. у кожному класі семінарії було по 4 уроки на день. Лише в старших (V і VI-му) було по 5 уроків і в більшості випадків цим п'ятим уроком була медицина. Значний обсяг навчальних годин в усіх класах КДС виділявся на вивчення іноземних мов. А в менших трьох класах помітне місце займала математика [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.113-114].

Навчальний процес вівся за спеціальним режимом дня. До того ж, хтось з наставників постійно повинен був наглядати за семінаристами. У 1913/1914 навчальному році в КДС був такий загальний порядок нагляду за вихованцями протягом дня. З сьомої години ранку до обіду включно (друга година дня) чергували двоє помічників інспектора, після обіду і до вечірніх занять їх заміняли третій помічник та один з наглядачів по черзі. Від п'ятої години тридцяти хвилин і до десятої години двадцяти п'яти хвилин чергували двоє класних вихователів, двоє помічників інспектора і троє наглядачів. В період перерви між вечірніми заняттями, з восьмої до дев'ятої години, коли семінаристи відпочивали, чергував третій помічник інспектора і один наглядач по чергову (ті ж самі, що й чергували після обіду). Від десятої години двадцяти п'яти хвилин до одинадцятої години тридцяти хвилин ночі чергував один помічник інспектора; він же й проводив нічну перевірку спалень семінаристів [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1914. Спр.757. Арк.14]. Такий детальний розпорядок роботи викладачів додатково свідчить про безперервний контроль за вихованцями семінарії.

Навчання в КДС велося російською мовою. Проте, значна частина семінаристів не володіли нею належним чином. У 1914 р. викладачі словесності Троїцький і Белінський скаржилися ревізору Тихомирову на надзвичайно слабе знання і розуміння учнями перших класів російської мови. Як свідчили ці викладачі, серед маси вступників в семінарію такі, що грамотно пишуть, становлять рідкість. Викладачі констатували незнання елементарних правил етимології і синтаксису, помилки навіть в закінченнях іменників, прикметників і дієслів, нерозуміння складових частин речень та невміння використовувати знаки пунктуації; нерозуміння сенсу звичайних слів й невміння висловлювати найпростіші думки російською [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1914. Спр.757. Арк.3]. Тому перед викладачами стояло завдання забезпечити належне знання мови імперії і не лише в написанні текстів, а й читанні богослужбових текстів, що було найважливішим для майбутніх священників. Як свідчить І. Власовський, протягом ХІХ ст. в духовних семінаріях відбувалась цілеспрямована боротьба з українською вимовою в богослужінні. Смотритель чи ректор семінарії прослуховував не лише зміст, а й вимову церковного читання [Власовський, 1977 : 257].

Найважливішою формою класної документації були класні журнали. Наставники були зобов'язані щодня відмічати в них теми, які вивчалися, та присутність семінаристів на заняттях. Наприкінці кожного місяця викладачі мали в особливих книгах, що виготовлялися в семінарській канцелярії, фіксувати узагальнені місячні бали успішності по кожному предмету і кількість

пропущених занять (в особливій графі) [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.97-98]. Показово, що учні отримували бали і за поведінку, при чому не лише в класах, а й в квартирах, де вони мешкали. На основі цієї інформації інспектор семінарії робив висновки про успішність і поведінку кожного семінариста. Наприкінці кожної чверті інспектор готував звіт про успішність і поведінку семінаристів [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1901. Спр.57. Арк.40]. Були й інші журнали, в які викладачі повинні були вносити інші обов'язкові відмітки, наприклад про запізнення з канікул, про підсумкові іспити і т. і.

Оцінювання учнів здійснювалося за п'ятибальною системою: «5» – відмінно, «4» – дуже добре, «3» – добре, «2» – незадовільно, «1» – слабо (§ 130 статуту духовних семінарій) [Устави, 1888 : 69-70]. Такими ж балами оцінювалася й поведінка семінаристів. І оцінки по ній мали неабияке значення, оскільки вони впливали на розподіл на розряди і на прикріплення казенного утримання. Таким чином, можемо говорити про тотальний контроль за вихованцями семінарії, що поширювався не лише на сферу навчання, а й на позаурочне життя молодих людей.

Результати однієї з ревізій 1901 р. засвідчили, що рівень успішності був дуже низьким, що змушені були визнати і викладачі та керівництво семінарії. На їхню думку загальними причинами цього були невисокий рівень особистого розвитку семінаристів в цілому та їх недостатня наполегливість. Це дозволяє припустити, що до семінарії йшли вчитись не завжди найталановитіші учні. В цілому в науковій літературі побутує думка про становість учнівства семінарії. Священництво традиційно залишалось спадковою сімейною справою і досить часто діти священників йшли батьківським шляхом. Так, І. Власовський наводить статистику за 1911 р., з чого випливає, що в десяти духовних семінарій в українських єпархіях навчалось 3724 учні, і з них лише 17 % були дітьми світських батьків, а не церковного кліру [Власовський, 1977 : 255].

Ще однією причиною низької успішності, на якій наголошували викладачі закладу, була недостатня попередня підготовка до навчання в семінарії. Тобто, навчання в духовних училищах не забезпечувало необхідного рівня знань для опанування більш складніших навчальних дисциплін семінарського курсу [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1901. Спр.57. Арк.28].

На початку ХХ ст., як свідчить аналіз документації, можемо констатувати деяке покращення успішності семінаристів. Якщо класні журнали другої половини ХІХ ст. всіяні двійками, то протягом 1912/1913 навчального року найпоширенішим балом серед учнів усіх класів була трійка. Тобто рівень знань семінаристів в цілому, в основній своїй кількості, був середнім. В молодших класах успішність здебільшого коливалася нижче середнього (частіше зустрічались двійки), а в старших – вище середнього (частіше зустрічались четвірки і навіть п'ятірки) [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1913. Спр.726. Арк.52-252]. Правда, такі висновки можуть бути відносними, враховуючи особистісний фактор оцінювання знань семінаристів. Або сама система стала більш гнучкою при визначенні оцінок учнів, або ж рівень знань дійсно став вищим.

Вагому роль в семінарському навчанні відводили творам. Їхнє написання було обов'язковим, а бали за них впливали на річні оцінки учнів. Важливість такого виду роботи засвідчують постанови Св. Синоду, які навіть визначали конкретні терміни написання творів. Так, в І і ІІ класах семінаристи мали їх писати протягом 10 днів, в ІІІ і ІV класах – 14 днів, в V і VI класах – 20 днів. Також визначалась загальна кількість творів, які мали бути написані протягом навчального року: учням V і VI класів – не менше 6, вихованцям ІІІ і ІV класів – не менше 8, а учням І і ІІ класів – не менше 10. Попередні теми творів, інтервали їх написання повинні були складатися особливою комісією і подавалися на затвердження митрополиту [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.99-100]. В умовах воєнного стану, викликаного початком Першої світової війни, кількість обов'язкових творів була зменшена [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.99,102,149].

Річний цикл навчання в Київській духовній семінарії був таким же, як і в інших духовних закладах. Вчилися тут цілий рік. Навчання не проводилося у вихідні, святкові і табельні дні, а також в час найбільш шанованих місцевих свят, у «говійні» (пісні) дні, у дні поминання померлих, в м'ясопусну неділю. Також обов'язковими були т. зв. «вакації», тобто зимові та літні канікули. Перші тривали з 22 грудня до 7 січня, а літні – протягом півтора місяця [Устави, 1888 : 68]. Період літніх вакацій міг корегуватися або призначатися на розсуд правління семінарії, але обов'язково за згоди вищого церковного правління. Так, у 1878 р. правління семінарії просило дозволу перенести канікули на той же час, що і в світських навчальних закладах. Питання вдалось вирішити лише після розгляду на єпархіальному з'їзді духовенства [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1878. Спр.83. Арк.11].

Важливою подією в житті семінаристів була посвята в стихар. Стихар – це частина церковного одягу для тих, хто служить або допомагає служити при вівтарі. Вдягнути його можна лише тим, хто перевірений часом у своїй вірності Церкві. В КДС зазвичай таку честь мали вихованці старших класів [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1869. Спр.25].

Щорічно після закінчення навчального року перед літніми канікулами проводилися іспити. Згідно рішення правління семінарії 1868 р. для проведення річних екзаменів створювалось шість комісій. Для випробовування учнів вищого відділення мала діяти окрема комісія; по одній комісії призначалися в кожен клас середнього і нижчого відділень; одну комісію було створено для екзаменування учнів всіх класів зі знання іноземних мов (єврейської, французької і німецької) [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.62]. При здачі річних іспитів оцінювання проводилося на основі таких критеріїв як бали екзаменаційних відповідей по всіх предметах, бали екзаменаційних творів, річні успіхи учня по кожному предмету та річні бали поведінки учнів (із врахуванням пропущених учнем уроків) [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.76-77]. Ці норми оцінювання з мінімальними змінами залишалися дійсними і надалі. Інструкція Св. Синоду від 1889 р. чітко регламентувала умови переведення семінаристів в наступний клас. В документі наголошувалося, що при оцінюванні успіхів учнів семінарії, що закінчують курс, по предметах, які викладалися в двох і більше класах, не варто обмежуватися строго математичним методом підрахунку всіх окремих балів по даному предмету. В такому випадку необхідно керуватися дійсними знаннями вихованців по цьому предмету, надаючи перевагу оцінкам, що отримані учнем в останньому класі [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.51-52].

Доволі часто траплялося, що учні подавали заяви, т.зв. «прошення», про допущення їх на додаткові, тобто повторні іспити. Такі випадки були обумовлені бажанням учнів підвищити свій результат з обраних предметів. Постанова Св. Синоду від 1898 р. надавала дозвіл правлінням семінарій допускати до додаткових іспитів по богословських предметах перших чотирьох класів тих учнів, які в старших класах значно покращили свою успішність і поведінку. Якщо при цьому їм вдавалось отримати оцінку «дуже добре», то семінаристи мали право отримати звання «студента духовної семінарії» [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.52-53].

Наприкінці навчального року найважливіші оцінки («бали») учнів по кожному предмету і поведінці сумувалися і відповідно до них семінаристи розподілялися по розрядах. Учні кожного класу розподіляли на три розряди. В перший вносили тих, хто мали бали «5» і «4»; в другий розряд зараховували тих, чиї бали були «3 ½», «3» і «2 ½»; у третій – якщо всі бали були «2» і нижче. В перший розряд могли бути допущені також ті учні, які мали по одному предмету бал «3», але по всіх інших – «5» і «4» або з двох предметів по «3», але по всіх інших – «5». В другий розряд могли бути допущені учні, що мали по одному предмету бал «2», але по всіх інших – «3» або по двох предметах «2», а по всіх інших – більше «3». Третій розряд ділився на дві частини. До першої частини зараховували тих вихованців, які по всіх предметах мали не менше 2-х балів. Такі семінаристи, якщо вони навчалися перший рік, в надії на кращі успіхи в майбутньому, могли бути залишені на повторний курс. Ті ж вихованці, що в третьому розряді мали бали «1» і нижче, належали до другої його частини і могли бути виключеними із семінарії [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.76-77].

Теоретично розрядів мало бути три, але на практиці це виглядало дещо інакше. Ось наприклад, наприкінці 1912-1913 навчального року всі учні першого корінного класу були включені до другого розряду. В найменш успішного з них було 21^{6/25} бали, а в найуспішнішого 30^{11/26} бали. У першому паралельному класі теж абсолютна більшість учнів входила до другого розряду, але тут вже троє семінаристів були зараховані до першого (у них середній бал – більше 30-ти), а ще 15 дітей – до третього розрядів. І що старшим був клас, то бали в учнів були вищими. Семінаристи з другого по шостий класи належали лише до першого і другого розрядів. Успішність старшокласників демонструє і той факт, що кількість сумарних балів вихованців найстаршого класу становила від 30 до 49 [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1913. Спр.726. Арк.34-51].

Згідно § 133 статуту 1884 р. за низьку успішність залишати на повторний курс варто було лише учнів перших трьох класів і лише на один рік. Та й то в тому випадку, якщо їх немає за що виключити з семінарії. У старших класах така практика була малопоширеною, за неуспішність як правило виключали із семінарії. Залишити старшокласника на повторний курс можна було лише в окремих особливих випадках, наприклад, в разі тривалої хвороби чи якоїсь іншої поважної причини.

Наявні відомості про успішність свідчать, що дані правила реалізовувались на практиці. Так, в 1912/1913 навчальному році в кожному класі (крім найстарших) було залишено на повторний курс від 2 до 7 осіб. Також поширеним було повторне складання іспитів, таких учнів в кожному класі було до 5 [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1913. Спр.726. Арк.34-51]. По закінченню 1882/1883 навчального року в попередніх класах залишили 12 учнів [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1882. Спр.65. Арк.4]. За нашими підрахунками, це близько 3 % від загальної кількості семінаристів. У 1897/1898 навчальному році на повторний курс залишилось аж 37 дітей, у 1898/1899 навчальному році – 35, а у 1899/1900 рр. – 43 [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1901. Спр.57. Арк.40]. Це близько 8 % від загальної кількості семінаристів.

Часто траплялося, що батьки самі просили залишити їхніх синів на повторний курс семінарського навчання через слабке здоров'я. До таких заяв обов'язково прикріплювалися довідки від лікарів, що це підтверджували [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1913. Спр.726. Арк.3,9,12].

Щороку певна кількість семінаристів з різних причин вибувала з КДС. З року в рік їхня кількість відрізнялася. Так, у 1882 р. з різних класів семінарії «по прошеніях» вибуло двадцять п'ять осіб (або 6 % від загальної кількості). Дванадцяттеро осіб хотіли вступити у вищі учбові заклади, троє вибуло, щоб вступити в гімназію, один учень бажав вступити в семінарію своєї єпархії, п'ятеро вибули через домашні обставини, один – через хворобу, а ще троє померло (з них двоє в будинку рідних, а один – в семінарській лікарні) [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1882. Спр.65. Арк.4]. Після 1897/1898 навчального року з КДС вибуло аж 47 осіб, з яких семеро були відраховані через неуспішність; після 1898/1899 навчального року виключено 39 осіб [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1901. Спр.57. Арк.40].

Після закінчення семінарського курсу вихованцям видавалися атестати. Станом на 1869 р. в цих документах зазначалося ім'я, прізвище учня, місце народження, вік, рік вступу до КДС, оцінка за поведінку і оцінки насамперед з богословських, а потім і деяких загальноосвітніх предметів. Також в атестатах зазначалося, за яким розрядом (першим, другим чи третім) вихованець закінчував курс навчання [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1869. Спр.19].

Повне проходження семінарського курсу не гарантувало, що учні отримають звання «студента духовної семінарії». Для цього потрібно було відмінно здати випускні іспити. Звання «студента духовної семінарії» присвоювали лише тим учням, які отримували на екзаменах по всіх предметах семінарського курсу бали, не нижчі «4». Трійка допускалася лише з одного предмету. Ці норми, затверджені Св. Синодом, в Київській духовній семінарії діяли з 21 жовтня 1869 р. і до її ліквідації [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1916. Спр.833. Арк.52].

Якщо вихованці, що прослухали увесь курс лекцій семінарії, з різних причин не здавали випускних екзаменів, то й звання «студента семінарії» вони не отримували. Такі, вважалось, не закінчили семінарію повністю. Проте, через деякий час багато-хто з цих учнів просив в правління семінарії дозвіл на здачу випускних іспитів. Наприклад, у 1913 р. «прошенія» про допущення до екзаменів на отримання звання «студента семінарії» подало четверо осіб, серед яких були такі, що закінчили семінарський курс ще у 1898, 1900, 1903 рр. [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1913. Спр.740]. Такі іспити проводилися достатньо часто. До того ж, указ Св. Синоду від 19 травня 1868 р. передбачав, що якщо в якогось з випускників семінарії з'явилось бажання отримати ступінь «студента», то іспити повинні проводитися відразу після написання ним заяви [ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.14. Арк.17,26; ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.82-83].

При КДС діяли інституції, які зачіпали навчальний процес лише частково. Так, з кінця 1868 р. до початку 1880-х рр. при Київській духовній семінарії існувала недільна школа. Загальна кількість учнів, які її відвідували, в різні роки коливалася від 80 до 130 осіб, а постійно тут вчилися від 20 до 50 дітей. Це були переважно діти дрібних чиновників чи бідних ремісників м. Києва. В недільній школі викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, географія і співи, а для охочих – ще й російська історія і російська географія. Вчителями недільної школи були семінаристи, щорічно близько півсотні з них відточували тут свою педагогічну майстерність [Бідун, 2020]. У КДС був і свій хор. У семінарському хорі брали участь понад 50 учнів. Важливо, що ці семінаристи співали і в архієрейському, тобто митрополичому, хорі [ЦДІАК. Ф.712. Оп.4-1912. Спр.669. Арк.91; ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.14; ЦДІАК. Ф.712. Оп.3-1868. Спр.1. Арк.80-82].

Висновки. Отже, духовні семінарії були важливою складовою духовної освіти в Російській імперії, яка була покликана виховувати священнослужителів як провідників великоімперської ідеології в суспільстві. Київська духовна семінарія була невід'ємною ланкою цієї системи, не виокремлюючись якимись особливостями серед інших семінарій імперії. У другій половині XIX ст. відбувався цілеспрямований процес уніфікації та централізації навчальної сфери, в чому важливу роль відіграло утвердження семінарських статутів 1867 р. та 1884 р. Навчальний процес та в цілому діяльність Київської духовної семінарії перебували під жорстким контролем Навчального Комітету при Св. Синоді. Навчання в семінарії було детально регламентовано та структуровано. Семінаристи перебували під постійним наглядом своїх викладачів, що забезпечувало їхню якщо не відданість, то принаймні лояльність російському імперському режимові. Закінчення Київської духовної семінарії відкривало доступ до вступу в Київську духовну академію, проте лише один відсоток випускників семінарії продовжували навчання в академії.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бідун, Ю.** (2020). Недільна школа при Київській духовній семінарії у 60-80-х рр. XIX ст. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. Випуск 35 (том 1).* 25–28.
- Бурега, В.** (2005). Історичний шлях Київської духовної семінарії. *Церковна православна газета. Офіційне видання Української Православної Церкви, № 21 (391).* 8-9.
- Власовський, І.** (1977). Нарис історії Української Православної церкви. Нью Йорк. Том 3. 390 с.
- Ільчишин, С.** (2018). *Історія Київської духовної семінарії в 1817-1867 роках: дисертація кандидата богослов'я: 09.00.14.* Київ: Українська Православна Церква, Київська Духовна Академія, Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 305 с.
- Перерва, В.** (2014). Церковні школи в Україні (кін. XVIII ст. – XX ст.): забутий світ. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, Том I. 574 с.
- Рожко, В.** (2004). Волинська духовна семінарія (1796-2004 рр.): Історичний нарис. Луцьк: MEDIA. 256 с.
- Сергієнко, А.** (2011). *Церковні реформи в Російській імперії другої половини XIX ст.: дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01.* Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 235 с.
- Степаненко, Г.** (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01.* Київ: НАН України. Інститут історії України, 225 с.
- Устави** православних духовних семінарий и училищ, высочайше утвержденные 22 августа 1884 года, с относящимися к ним постановлениями Святейшего Синода (1888). Санкт-Петербург. 202 с.
- ЦДІАК** – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.
- Ципляк, Н.** (2012). *Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Північного Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.): автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01.* Чернігів: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 19 с.
- Шип, Н.** (2010). Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819-1919). Київ: Фенікс, 436 с.

References:

- Bidun, Ju.** (2020). Nediljna shkola pry Kyjivskij dukhovnij seminariji u 60-80-kh rr. XIX st. [Sunday school at the Kyiv Theological Seminary in the 60's and 80's of the XIX century]. *Ghumanitarnyj korpus: [zbirnyk naukovykh statej z aktualnykh problem filosofiji, kuljturologhiji, psykhologhiji, pedaghoghiky ta istoriji]. Vypusk 35 (tom 1).* 25–28. [in Ukrainian].
- Buregha, V.** (2005). Istorychnyj shljakh Kyjivskoj dukhovnoji seminariji [The historical path of the Kyiv Theological Seminary]. *Cerkovna pravoslavna ghazeta. Oficijne vydannja Ukrajinskoji Pravoslavnoji Cerkvy, 21 (391).* 8-9. [in Ukrainian].
- Vlasovsjkyj, I.** (1977). Narys istoriji Ukrajinskoji Pravoslavnoji cerkvy [A brief history of the Ukrainian Orthodox Church]. Njju Jork. Tom 3. 390 s. [in Ukrainian].
- Ilychysyn, S.** (2018). *Istorija Kyjivskoj dukhovnoji seminariji v 1817-1867 rokakh: dysertacija kandydata boghoslov'ja: 09.00.14 [History of the Kyiv Theological Seminary in 1817-1867: the dissertation of a candidate of theology].* Kyjiv: Ukrajinsjka Pravoslavna Cerkva, Kyjivsjka Dukhovna Akademija, Svjato-Uspensjka Kyjevo-Pechersjka Lavra, 305 s. [in Ukrainian].
- Pererva, V.** (2014). Cerkovni shkoly v Ukrajinі (kin. XVIII st. – XX st.): zabutyj svit [Church schools in Ukraine (late XVIII century – XX century): a forgotten world]. Bila Cerkva: Vydavecj Oleksandr Pshonkivsjkyj, Tom I. 574 s. [in Ukrainian].
- Rozhko, V.** (2004). Volynsjka dukhovna seminarija (1796-2004 rr.): Istorychnyj narys [Volyn Theological Seminary (1796–2004): Historical Essay]. Lucjk: MEDIA. 256 s. [in Ukrainian].
- Cerghijenko, A.** (2011). *Cerkovni reformy v Rosijskij imperiji drughoji polovyny XIX st.: dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Church reforms in the Russian Empire in the second half of the 19th century: the dissertation of the candidate of historical sciences].* Kyjiv: Kyjiv. nac. un-t im. T. Shevchenka, 235 s. [in Ukrainian].
- Stepanenko, Gh.** (2002). *Osvitnja dijalnistj pravoslavnogho dukhovenstva v Ukrajinі (XIX – pochatok XX st.): dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Educational activities of the Orthodox clergy in Ukraine (XIX – early XX centuries): the dissertation of the candidate of historical sciences].* Kyjiv: NAN Ukrajiny. Instytut istoriji Ukrajiny, 225 s. [in Ukrainian].
- Ustavi** pravoslavnykh dukhovnykh seminarij i uchilishch, visochaishe utverzhdenne 22 avgusta 1884 goda, s odnosyashchimysya k nim postanovleniyami Svyateishego Sinoda [Statutes of Orthodox Theological Seminaries and Schools, approved by the highest authority on August

22, 1884, with the related decrees of the Holy Synod]. (1888). Sanktpeterburg. 202 s. [in Russian].

CDIAK – Centraljnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrajinu, m. Kyjiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. [in Ukrainian].

Супляк, N. (2012). *Chernighivs'ka dukhovna seminarija u sociokulturnomu ta ghromads'komu zhytti Pivnichnogho Livoberezhz'ha (kinecj XVIII – pochatok XX st.): avtoreferat dysertaciji kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Chernihiv Theological Seminary in the socio-cultural and public life of the Northern Left Bank (late XVIII – early XX centuries): the dissertation author's abstract of the candidate of historical sciences]*. Chernihiv: M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrajinu, Chernighivskij nac. ped. un-t im. T.Gh.Shevchenka, 19 s. [in Ukrainian].

Shyp, N. (2010). *Kyjiv's'ka dukhovna akademija v kuljturno-osvitjans'komu prostori Ukrajinu (1819-1919) [Kyiv Theological Academy in the Cultural and Educational Space of Ukraine (1819-1919)]*. Kyjiv: Feniks, 436 s. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 22.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 28.11.2024